

**Suraiya Faroqhi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler, Zanaatkârlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler 16.-18. Yüzyıllar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, 346 s.**

Rıdvan KAŞIKÇI  
(İstanbul Üniversitesi)

Kitabın özgün adı *Travel and Artisans in the Ottoman Empire; Employment and Mobility in the early modern period*'dir ve 2014 yılında I.B. Tauris yayınlarından Londra'da 320 sayfa olarak yayımlanmıştır. Türkiye'de ise Kitap Yayınevi'nden Zülal Kılıç'ın çevirisini yaptığı eser, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler (Zanaatkârlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler 16.-18. Yüzyıllar)* adı ile Ekim 2016 tarihinde 346 sayfa olarak yayımlanmıştır.

Faroqhi eserinde alışılmışın dışına çıkarak 16-18. yüzyıllar arasında Osman Devleti içerisinde bazen isteyerek, bazen zorla yollara düşen zanaatkârlar, köylüler, tacirler, sığınmacılar ve elçilerden seçmiş olduğu karakterler üzerinden bir tarih anlatısı gerçekleştirmiştir. Yazar, içindekiler bölümünü ve kitapta kullanılan haritaların listesini verdikten sonra kitap içerisinde kullanmış olduğu belli tarihi karakter hakkında kısa bilgiler vermiştir. Eser toplamda üç ana bölümden meydana gelmektedir. Her ana bölüm kendi içerisinde dengeli bir şekilde dağılmış toplam on dört alt başlıktan oluşmaktadır.

Eserin birinci ve ikinci bölümünde, Osmanlı Devleti'nin artık Avrupa devletlerinin gücünü kabullenmeye başladığı dönemlerde (18. yy) Avrupa'daki gelişmelerin padişaha aktarılması için diplomatik görevler ile Avrupa'ya gönderilen elçilerden bahsedilmiştir. Bu dönemde özellikle Avrupa'ya gönderilen elçilerden beklenen görevler Avrupa'daki gelişen askeri, siyasi bilgileri toplamalarıdır. Ancak Osmanlı Devleti'nin özellikle 17. yüzyılın sonlarında Avrupa'ya gönderdiği elçiler diplomatik tecrübesizlikleri sebebiyle toplamış oldukları bilgileri fazla sınıflandıramamış, bölük pörçük haberlerin derlemesinden oluşan malumatları toplayıp merkeze iletmışlerdir. Bunlara istisna olarak Viyana'yı 1792'de ziyaret eden Ebubekir Ratip Efendi önemli bilgiler ile ülkeye dönmüş ancak daha sonra kendisinin gözden düşmesi sebebiyle elde ettiği bilgiler kullanılamamıştır.

Eserin üçüncü bölümünde, Osmanlı topraklarına kendi istediği ile gelen kişilerin yanı sıra sığınmacı olarak gelen kişi ya da toplulukların yollara düşüşünden bahsedilmektedir. 15. yüzyılın sonları ile 17. yüzyıl arasında İspanya topraklarında zor durumda kalan Yahudiler ve Moriskolar Osmanlı topraklarına gelmek zorunda kalmışlardır. Bu kişiler dokuma sanayisi hakkındaki bilgileri ve özel becerileri yüksek olduğundan Osmanlı topraklarında rahat bir şekilde barınma imkânı bulmuşlardır. Bunun gibi toplu bir şekilde yolculuğa çıkanların yanı sıra bireysel olarak gelen seçkin kişilerde vardır. Osmanlı'nın Avrupa sınırındaki Macaristan ve Erdel bölgesinden gelen kişilerin yanı sıra ülkesinden sürgüne gönderilen İsveç Kralı XII. Karl da Osmanlı topraklarına gelmek zorunda kalan

seçkinlerdendir. Yazarın özellikle bu kişiyi seçmesinin sebebi kendisinin de bahsettiği gibi seçkin bir kişi olması ve bu nedenle birincil kaynaklarda kendisi hakkında yoğun bir bilginin olmasıdır. Esere göre gerek Kral XII. Karl gibi Batı'dan gelenler gerek İran toprakları üzerinden gelen gerek soylu kişiler, gerekse halk tabakasından insanlar yine benzer bir faydacılık esasına göre muamele görüyordu.

Osmanlı tarihi içerisinde hiç şüphe yok ki yollara düşen en önemli kişilerden biri Evliya Çelebi'dir. Seyahatleri sadece Osmanlı Devleti sınırları ile kalmamış aynı zaman farklı bölgelere yapmış olduğu seyahatleri çerçevesinde Osmanlı tarihi açısından çok büyük önem arz eden Evliya Çelebi'nin Kahire'ye ilişkin gözlemleri Faroqi tarafından değerlendirilmiştir. Evliya Çelebi gittiği yerlerde genellikle enteresan konulara temas etmiştir. Kahire seyahatinde de değişen bir şey olmamıştır. Öncelikli olarak Osmanlı kentlerinde yaygın olan meslekler ile Kahire'de yaygın olup başka hiçbir yerde görmediği meslekleri değerlendirmiştir. Değerlendirmelerinde kendi yorum ve gözlemlerini katmış olması Evliya Çelebi'nin eserinin değerini de arttırmaktadır.

Osmanlı'nın Akdeniz ticareti içerisinde çok önemli bir yere sahip olan Venedik topraklarına seyahat eden gerek seçkin kişilerin gerekse seçkin olmayan kişilerin vermiş olduğu bilgiler Faroqi'nin eserinde yer almaktadır. Yollara düşenler Venedik topraklarındaki eserlerden bahsetmek yerine yol güzergâhı üzerinde Akdeniz'deki korsanlar tarafından uğradıkları saldırılardan bahsetmişlerdir. Osmanlı tüccarlarına karşı yapılan bu saldırılar Venedik kontrolünde olan bölgelerde gerçekleşmekte dolayısıyla güvenliği Venedik'in sağlaması gerekmektedir. Fakat Venedik üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmediği gibi korsanlar ile anlaşma yolunu da tercih etmiştir.

Osmanlı toprakları içerisinde gerek seçkin insanlar tarafından gerekse de seçkin olmayan insanlar tarafından en çok ziyaret edilen topraklar hac vazifesi sebebiyle Mekke'dir. Mekke'ye hac vazifesi için yollara düşenler hac masraflarını azaltabilmek için kendi memleketlerinden birkaç eşya götürür, geri dönerken de kimileri hediyelik eşya olarak kent pazarlarında satmak için küçük miktarda mal getirirlerdi. Büyük Türk seyyahı Evliya Çelebi Mekke'de bulunduğu sırada bu küçük ticarete şahit olmuş ve bütün canlılığı ile eserinde dile getirmiştir. Osmanlı'nın büyük şehirlerinden olan Şam ve Kahire'den yola çıkan hac kervanlarının o dönemde o şehirlerde bulunan Avrupalı seyyahlar tarafından da ilgi görmüş ve eserlerinde bunu dile getirmişlerdir. Mekke'nin geçici bir seyahat rotası üzerinde olması ve hac mevsiminde ticaret açısından yoğunluk kazanıyor olmasının yanında Osmanlı'nın önemli şehirlerinden olan Bursa da ipekli dokuması sayesinde yılın her mevsiminde yollara düşenlere ev sahipliği yapmıştır. İpekli dokumanın bu kadar yaygın bir şekilde yapılıyor olması kentin deve sürücüleri, tacirler, denizciler ve muhtemelen arabacılar için vazgeçilmez bir nokta olmasını sağlıyordu. Bununla birlikte Bursa'nın İs-

tanbul'a yakın olmasının yanı sıra 18. yüzyılda Sakız Adası'nda gelişen ipekli dokuma sanayinin ham maddesini Bursa'dan temin etmeye başlaması şehrin ticari hareketliliğini sürekli canlı tutan etkenlerden olmuştur.

Yazar, eserde Yvonne Seng'in 1520 ve 1530 yılları arasında Üsküdar için yapmış olduğu çalışmalarını ele alarak dönemin Üsküdar'ı hakkında bilgiler de vermiştir. 16. yüzyılda nüfus hareketliliği genel olarak sur içine doğru olurken aksi yön olan Üsküdar tarafına doğru da hareketlilik başlamıştır. Bu hareketlilik beraberinde boğaz taşımacılığını canlandırırken yasadışı yollarla yolcu taşıyan kişilerin oluşmasına neden olmuştur. Kendilerini ve değerli eşyalarını bu kişilere emanet eden kişiler çoğu zaman beklemedikleri kötü sürprizler ile karşılaşmışlardır. Üsküdar bu dönemde yeni bir kozmopolit yapıya bürünmeye başlarken halkın dilinde kaçak köleler olarak adlandırılan kişilerin özgürlüklerine kavuşana kadar geçen süre içinde başına gelenler de yazar tarafından ele alınmıştır. Üsküdar kadı sicillerinde yakalanan bu kaçak kölelerin özgür olduklarını kanıtlayana kadar vermiş oldukları mücadeleye dair birçok kayıt bulunmaktadır. Özgürlüklerini ispat edenlerin Osmanlı toplumunun bir parçası olmadan önce yaşamış oldukları sıkıntılara da değinilmiştir.

18. yüzyıl da gerek kaybedilen savaşlar sebebi ile merkeze göç edenler ile uzak eyaletlerden yeni umutlar ile göç edenler İstanbul'un nüfus yoğunluğu artmıştır. Tunus eyaletinden gelen fes satıcıları da 1500'lerden 1700'lere kadar artarak devam eden nüfus yoğunluğuna etkileyenlerden olmuştur. Tümü Tunuslu olan fes satıcıları dönemin mikro siyasetine bağlı olarak bir ya da iki loncada örgütlenmişlerdir. Lonca kethüdası ile zaman zaman ters düşen fes satıcıları kethüda tarafından memleketlerine geri gönderilebilmekteydiler. Lonca kethüdalrı Tunuslu fes satıcılarına karşı güçlü bir konumda bulunuyor ve bu gücü zaman zaman kullanmaktan da çekinmiyorlardı. Bunun yanında Tunus fesleri gibi merkezi kaynaklardan sağlanamayan ticari ürünlerin bulunması ve temin edilmesi konusunda yetkililer tarafından hoşgörü ile karşılandıkları dönemlerde olmuştur.

Osmanlı'nın Balkan topraklarında 1700'lerde Boğdan'ın prens valilerinin elinde bulunan Hotin Kalesi'nin daha sonra direkt olarak padişahın kontrolüne girmesi ile birlikte kalenin onarılması gerektiği görülmüştür. Osmanlı yetkilileri kalenin onarılmasına kesin olarak karar verdikten sonra çoğu genç, gemilere bindirilerek bu bilmedikleri topraklara gönderilmişlerdir. Bu görev için seçilen kişiler hakkında malumat veren kaynaklar bu kişilerin fiziksel özellikleri hakkında verdiği bilgiler karmaşık olsa da usta olamayacak kadar genç olduklarını göstermektedir. Belgelerde seçilen kişilerin ağırlıklı olarak Hırsitiyan Arnavutlardan seçilmesinin yanı sıra Müslüman Arnavutlar için de farklı bir muamele uygulanmamıştır. Bu durum merkezdeki nüfus yoğunluğunu ortadan kaldırmak için bir bahane olarak da kullanılmış mıdır sorusu da yazar tarafından irdelenmiştir.

İstanbul'un tarihi yerleşim yeri olan yarımada'nın yanı sıra bir de Üsküdar gibi sonradan yerleşime açılan ve gittikçe de dışarıdan gelen göçler ile kalabalıklaşan yerleri vardı. Bu bölgeler ne kadar kalabalıklaşsa da tarihi yarımada'nın canlılığını yakalaması beklenemezdi. Tarihi yarımada'daki kalabalık İstanbul esnafının da burada toplanmasını sağlamıştı. 18. yüzyılda yaklaşık olarak 100 helva imalatçısı bulunmaktaydı. Bu imalatçıların ürettikleri helvalar İstanbul'da diğer insanların yoğun olarak kullandığı güzergâhlarda satılmaktaydı. Çünkü helva bu dönemde lüks bir yiyecekti ve her zaman alınmazdı, bu nedenle imalatçılar dükkânlarını yoğun bir şekilde kullanılan yerlerde açmak zorundaydılar. İstanbul, tarihi yarımada içerisindeki yerleşkenin dışında ne kadar genişlerse genişlesin hareketin kapsamı sınırlı kalmıştır. Bu kapsam içerisinde kendi tercihleri ile yerlerinde kalanlar yazar tarafından ele alınmıştır. 18. yüzyılda belli bir sanat dalına mensup insanların dükkân açabilmeleri için lonca teşkilatı tarafından hareket alanlarının kısıtlanması esnaf teşkilatlarının hareket alanını daraltmıştır. İstanbul'da padişahların, valide sultanların ve vezirlerin inşa ettikleri büyük ticari bölgeleri oluşturan hanlar bulunmaktaydı. Bu bölgelere gelen kişilerin genel olarak toplumun üst tabakasını oluşturduğunu düşünürsek, daha alt tabakaya hitap etmek için ucuz dokuma satıcılarının Galata'ya ve sur içi kente doğru yayılması güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Yazar kitap içerisinde çok çeşitli örneklemeler ile birlikte çok farklı kaynaklardan yararlanmıştı. Faroqi'nin yararlanmış olduğu bu kaynaklar kendisinden daha genç bir kuşak tarafından oluşturulmuş eserlerdir. Bu genç kuşağın ortaya koymuş olduğu çalışmalar sonucunda 1700'lerin İstanbul'unun çok kalabalık ve yönetilmez bir duruma geldiğini ve yenilikçi Sultan III. Selim'in çözüm olarak İstanbul'daki gelir kaynaklarını sistematik bir çalışmayla organize etmek istediği belirtilmektedir. Yapılan çalışma sonucunda çıkan sonuç ise kent ihtiyacı için fazlalık olarak görülen kişilerin şehirden sürülmesiydi. Bu dönemde yenilgiyle sonuçlanan savaşların tahıl tedarikini sıkıntıya uğrattığı süreçlerde, İstanbul'daki tüketici sayısını azaltmak çözüm olarak görülmüştü. Bu çözüm, Sultan III. Selim'in kurmak istediği Nizam-ı Cedid uygulamasına muhalefet edeceğini düşündüğü kişilerden de kurtulma yöntemiydi. Fakat Sultan'ın öngördüğü önlemler olumlu bir sonuç vermediği gibi zaten kıt olan geçim koşullarının iyice bozulmasına, yönetim içerisindeki kişilerin açıkça yolsuzluğa bulaşmasıyla halkın hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Bu nedenle İstanbul'a giriş çıkışlarının kontrol edilmesi fikri geri tepti, üstelik Sultan'ın tahıl gelişini kontrol edememesi durumun daha da kötüye gitmesine yol açtı. Bu durum beraberinde 1807 isyanına ve Sultan III. Selim'in tahtını kaybetmesine yol açan etmenlerden biri oldu.

Yazar, eserinde sistematik bir şekilde değerlendirdiği yollara düşenler ya da zorla yola düşürenlerin yanı sıra bir de bulunduğu dar saha içerisinde yaşamak zorunda olanların da olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. İstanbul'un

fethi ve sonrasında şehir için yapılan imar çalışmaları ve nüfus istihdamı daha sonraki yıllarda kaybedilen savaşlar, çıkan isyanlar ile yoğun bir nüfus göçü ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Yazarın büyük Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi üzerinden yapmış olduğu değerlendirmelerin yanı sıra, Avrupa'dan ya da İran coğrafyası üzerinden gelen gerek tüccar gerekse soylu kişilerin yapmış oldukları seyahatler yazar tarafından sistematik bir şekilde incelenmiştir. Faroqhi'in bu eseri de alışılmış Osmanlı tarih eserlerinin dışına çıkarak siyasi ve sosyo-ekonomik tarihçilik alanında önemli bir eser olarak ortaya çıkmaktadır. Faroqhi, 16-18. yüzyıllar arasında sadece yollara düşenler ya da sabit bir alana sıkışanlar hakkında değil, aynı zamanda dönemin ticari faaliyetleri hakkında da fikir edinmemizi sağlamaktadır.